

La llibertat d'expressió i els seus límits

Laura Díez Bueso

- *L'article fa un repàs de la configuració normativa de la llibertat d'expressió en l'àmbit constitucional, legal i jurisprudencial en el dret comparat, exposant a bastament la doctrina del Tribunal Europeu dels Drets Humans i del Tribunal Constitucional espanyol quant a aquesta llibertat. D'aquesta doctrina, se'n destaca la connexió fonamental entre llibertat d'expressió i societat democràtica, i la necessitat d'interpretar restrictivament els límits d'aquesta llibertat.*

A partir d'aquí, al text s'analitzen uns àmbits concrets de possible col·lisió entre la llibertat d'expressió i altres drets. Per començar, s'estudia on és el límit perquè les opinions de caire polític no puguin ser considerades injurioses o calumnioses i també es fa referència al joc de la llibertat de creació artística en els casos de crítica política. Per acabar, s'estudia com cal procedir en els supòsits d'exercici de la llibertat d'expressió (artística i no artística) quan es difonen pensaments, idees o opinions que contenen una crítica directa o indirecta a temes d'interès general no polítics, analitzant el límit que suposa la prohibició de l'anomenat "discurs de l'odi" i insistint en la importància de la necessitat que hi hagi una incitació a l'odi per part de la persona que s'expressa.

Paraules clau

Llibertat d'expressió, llibertat de creació artística, contingut essencial dels drets, límit del dret, dret a l'honor, personatge públic, Tribunal Suprem dels Estats Units, Tribunal Constitucional espanyol, Tribunal Europeu dels Drets Humans, Constitució Federal dels Estats Units, Conveni europeu de drets humans, Constitució espanyola de 1978.

El reconeixement de la llibertat d'expressió va ser una de les primeres conquestes de les declaracions de drets. Un paradigma d'aquest reconeixement llunyà, en va ser la incorporació de la Primera Esmena de la Constitució Federal dels Estats Units, l'any 1791, en què es recollia expressament la protecció de la llibertat d'expressió i de premsa.

Ha passat molt de temps des d'aquell moment, però es mantenen gairebé intactes dues de les característiques més destacades d'aquesta llibertat: la rellevància social i la complexitat per delimitar-la. D'altra banda, les transformacions dels contextos socioculturals han obligat a modelar-ne la descripció dels límits. Totes aquestes circumstàncies –el reconeixement primerenc, la rellevància i la complexa delimitació, i l'adveniment de les societats modernes– han provocat que ens trobem davant d'una de les llibertats més tractades en l'àmbit doctrinal i jurisprudencial i potser també una de les més debatudes socialment. I, paral·lelament, podríem dir que ens trobem davant d'una de les llibertats més canviants i adaptables reconegudes actualment als nostres catàlegs de drets.

Un dels moments més significatius en aquesta evolució ha estat el reconeixement del dret a la informació com a dret autònom de la llibertat d'expressió. Aquesta escissió, no sempre reconeguda explícitament als textos constitucionals, esdevé inevitable a partir de la irrupció de l'Estat democràtic, quan la creació d'una opinió pública lliure era imprescindible per fer possible la participació en el debat democràtic. El destinatari de l'expressió-informació esdevé un subjecte rellevant al voltant del qual s'ha de conformar el dret a la informació.

És cert que, moltes vegades, els conceptes expressió i informació són difícilment deslligables, atès que la distinció fonamental entre ambdós rau en si es transmeten opinions o bé fets. Resulta evident que, a voltes, les opinions i els fets es troben entrelligats, de manera que s'haurà de valorar

Laura Díez Bueso

Professora titular de Dret Constitucional de la Universitat de Barcelona i adjunta al Síndic de Greuges de Catalunya

quin dels dos preval, tenint en compte el context i la finalitat del missatge.¹ Tanmateix, malgrat la dificultat de distingir a vegades entre expressió i informació, la concepció més o menys autònoma del dret a la informació provoca que actualment haguem de considerar que la llibertat d'expressió concentra el seu àmbit específic i diferenciat en la llibertat de tots els individus d'expressar lliurement els seus pensaments, les seves idees i les seves opinions sense cap ingerència exterior. A més, la llibertat d'expressió tampoc no haurà de complir el requisit de la veracitat que s'exigeix al dret a la informació, de manera que l'esfera protegida de la llibertat d'expressió és més àmplia que la de la informació.²

En els termes que s'acaben d'exposar, s'hi expressa la Primera Esmena de la Constitució Federal del Estats Units³ i, en la mateixa línia, ho fan l'article 10 del Conveni europeu per a la protecció dels drets humans i de les llibertats públiques fonamentals (aprovat l'any 1950),⁴ i l'apartat a de l'article 20.1 de la Constitució espanyola vigent (de 1978).⁵

Sens dubte, aquest darrer precepte constitucional és el que recull, per la relativa joventut, la versió més moderna de la llibertat d'expressió, fins al punt que no només reconeix de forma diferenciada el dret a la informació, sinó que també crea un espai autònom per a la llibertat de producció i de creació literària, artística, científica i tècnica a l'apartat b del mateix article 20.1. L'objectiu concret d'aquest apartat és protegir aquestes llibertats d'ingerències externes en el

procés creatiu mateix i, malgrat que estan íntimament relacionades amb la llibertat d'expressió, val a dir que el constituent en va tenir present una manifestació específica, a la qual va voler dotar d'un reconeixement explícit.⁶

I aquesta és la normativa de referència de què disposem per conèixer el contingut de la llibertat d'expressió. Certament, no hi ha cap desenvolupament normatiu d'aquestes previsions constitucionals i convencionals que acabi de perfilar quin és l'espai concret que s'ha de donar a aquesta llibertat o, dit d'una altra manera, quins pensaments, idees o opinions queden aixoplugats sota el paraigües de la protecció constitucional o convencional de la llibertat d'expressió.

A què es pot deure aquesta manca de desenvolupament normatiu, aquesta absència de regulació legal o reglamentària? Per començar, és evident la dificultat que comportaria reglar la llibertat d'expressió més enllà de la descripció que ja se'n fa als texts normatius referits, on fonamentalment se'n reconeix el dret. Però, sobretot, el fet que no disposem de normatives que concretin legalment aquests preceptes es deu al fet que, tradicionalment, s'ha considerat contraproductiu aprovar lleis reguladores d'aquesta llibertat perquè en suposarien, a la pràctica, la restricció. L'única excepció la constitueix la normativa penal (d'intervenció mínima), per la qual cosa, amb caràcter general, es limita a evitar que es puguin proferir injúries o calúmnies en contra de terceres persones.

1 Una explicació sobre la distinció entre llibertat d'expressió i dret a la informació pot trobar-se a BASTIDA, F. *El régimen jurídico de la comunicación social*. Madrid: Instituto de Estudios Económicos, 1994, pàg. 7 i seg. Sobre la jurisprudència europea i l'espanyola que insisteix en la diferència entre opinió i fet, vegeu el cas Ligens, de 8 de juliol de 1986, i les SSTC 6/1988, 4/1996 i 192/1999. Sobre la dificultat de distingir entre la llibertat d'expressió i el dret a la informació i les conseqüències d'aquesta dificultat, vegeu VILLAVEDE, I. *Estado democrático e información: el derecho a ser informado*. Oviedo: Junta General del Principado de Asturias, 1994, pàg. 225 i seg.

2 En aquesta línia, vegeu la STC 107/1988.

3 El text de la Primera Esmena diu el següent: "El Congreso no podrá fer lleis que limitin la llibertat d'expressió o de premsa.

4 L'article 10.1 del Conveni diu: "Tota persona té dret a la llibertat d'expressió. Aquest dret comprèn la llibertat d'opinió [...] sense que hi pugui haver ingerència d'autoritats públiques.

5 Segons aquest precepte, la Constitució reconeix i protegeix el dret "a expressar i difondre lliurement els pensaments, idees i opinions mitjançant la paraula, l'escrit o qualsevol altre mitjà de reproducció.

6 Malgrat que l'article 10 del CEDH no recull de manera independent aquesta llibertat, hi ha sentències del TEDH que sí que li reconeixen un espai autònom. Vegeu, per exemple, el cas Müller i altres contra Suïssa, de 24 de maig de 1988.

Més enllà d'aquests arguments, n'hi ha un altre que també s'ha de tenir molt present. Ens hem referit ja a la necessària adaptació de la llibertat d'expressió a les circumstàncies socioculturals existents, en definitiva, al context en el qual s'exerceix. Certament, no és igual expressar unes determinades opinions, pensaments o idees en un lloc geogràfic o en un altre, en una societat amb uns costums o uns altres, en relació amb un grup determinat de persones o un altre. Aquesta, podríem dir, flexibilitat amb què s'ha d'interpretar el contingut concret de les expressions que pot emparar la llibertat d'expressió no s'adiu amb les regulacions legals detallades sobre els seus límits. Ben al contrari, la llibertat d'expressió sembla abocada a la necessària interpretació jurisprudencial que, cas per cas, tindrà en compte el context en què s'ha exposat el pensament, la idea o l'opinió concreta. Per això, trobem la configuració d'aquesta llibertat àmpliament recollida en múltiples sentències dels màxims òrgans jurisdiccionals.⁷ I, en aquestes mateixes sentències, s'explicita la necessitat de tenir en compte el context en què s'emeten les expressions.⁸

Per aquest motiu, cal que repassem la jurisprudència que ha abordat directament la configuració jurídica de la llibertat d'expressió a partir dels casos concrets que, al llarg de les dècades, s'han anat plantejant als tribunals. Serà aquesta doctrina jurisprudencial la que ens haurà de donar la mida de la configuració de la llibertat d'expressió. Com s'ha pogut comprovar, tant la normativa del Consell d'Europa com l'espanyola beuen de les fonts de la Constitució nord-americana, i també ho ha fet així la jurisprudència del Tribunal Europeu dels Drets Humans i la del Tribunal Constitucional espanyol. Per aquesta raó, seguidament ens referirem a la jurisprudència d'aquests dos darrers tribunals,

tenint sempre present que, en el cas de la jurisprudència del Tribunal Europeu, s'estableix només un espai de protecció mínima comuna dels drets que ha de regir per a tots els països que han ratificat el Conveni europeu de drets humans i llibertats públiques.

Una de les línies conductores de la doctrina jurisprudencial d'aquests tribunals ha estat la de partir sempre de l'íntima relació existent entre la llibertat d'expressió i l'Estat democràtic. Díficilment trobarem alguna sentència d'aquests tribunals sobre aquesta llibertat concreta que no comenci insistint en la vinculació esmentada, segons la qual la llibertat d'expressió constitueix un dels elements essencials de les societats democràtiques i una de les condicions primordials del seu progrés.⁹ D'aquí es desprèn que la llibertat d'expressió no sigui només un dret de llibertat, tal com es configurava inicialment, és a dir, una llibertat que permet reclamar la no-interferència dels altres en el seu exercici, sinó que també té una important dimensió institucional: més enllà de la importància que pot tenir per a l'emissor del pensament, idea o opinió, i de la garantia de no-ingerència que pot reclamar, l'exercici de la llibertat d'expressió és valuós en si mateix per al conjunt de la societat democràtica.

I, quan parlem de la llibertat d'expressió com a llibertat essencial per a l'existència d'una societat democràtica, no ens estem referint exclusivament a l'expressió de continguts de caire polític, sinó també a un altre tipus de continguts. Aquesta llibertat garanteix l'existència d'una societat democràtica on la literatura, l'art, la ciència i la tècnica —en els termes de l'apartat *b* de l'article 20.1 de la Constitució— s'han de poder desenvolupar sense obstacles. En aquesta mateixa línia de la nostra Constitució, el Tribunal Europeu

7 Un bon recull d'aquesta configuració jurisprudencial en matèria de llibertat d'expressió als Estats Units, al Consell d'Europa i a Espanya podeu trobar-lo, respectivament, a NIMMER, M. *Freedom of speech. A treatise on the theory of the first amendment*. Nova York: Matthew Bender, 1987; FERNÁNDEZ SEGADO, F. "La libertad de expresión en la doctrina del Tribunal Europeo de Derechos Humanos". A: *Revista de Estudios Políticos*, núm. 70, 1990, pàg. 93-124; BASTIDA, F.; VILLAYERDE, I. *Libertades de expresión e información y medios de comunicación. Prontuario de jurisprudencia constitucional 1981-1998*. Pamplona: Cuadernos Aranzadi del Tribunal Constitucional 1, Aranzadi, 1998.

8 Vegeu el cas Verein Alternatives Lokalradio Bern i altres contra Suïssa, de 16 d'octubre de 1986, i la STC 20/1990, FJ1.

9 Al marge de les múltiples sentències que recullen aquesta idea, les sentències de referència són *Handyside* contra el Regne Unit, de 7 de desembre de 1976, i la STC 6/1981, de 16 de març, FJ 3.

dels Drets Humans ha mantingut que els que creen, interpreten, propaguen o exposen la seva obra d'art contribueixen a l'intercanvi d'idees i d'opinions indispensable en una societat democràtica.¹⁰ Això resulta de màxima importància, perquè el reconeixement explícit d'aquestes expressions en l'àmbit constitucional i jurisprudencial implica que se'ls atorga un nivell de protecció similar que a les opinions de caire polític que ajuden a conformar una societat democràtica.¹¹

Aquesta funció essencial de la llibertat d'expressió en el sistema democràtic comporta una conseqüència d'allò més rellevant: la prevalença o la preferència d'aquesta llibertat. Tant el Tribunal Europeu com el Constitucional espanyol han derivat aquesta repercussió fonamental de la posició convencional i constitucional de la llibertat d'expressió.¹² S'ha de precisar que aquesta posició de prevalença es dona especialment en els casos en què el pensament, l'opinió o la idea contribueix, d'una manera directa o indirecta, a la conformació d'una societat democràtica. Tanmateix, en aquest punt convé dir que tots dos tribunals tenen tendència a considerar que existeix un àmbit molt ampli de temes que concorren a aquesta finalitat. Òbviament, dins d'aquest espectre, ja s'ha vist que s'hi inclouen els temes connectats amb la vida política i les expressions artístiques.

Quan es produeix aquesta posició de prevalença i de preferència de la llibertat d'expressió? En el supòsit que aquesta llibertat entri en conflicte amb altres drets, valors o béns jurídics.¹³ Perquè, efectivament, la llibertat d'expressió pot afectar negativament altres espais jurídicament prote-

gits i, com és sabut, hi pot haver drets prevalents, però no hi ha drets absoluts i, per tant, la llibertat d'expressió també té límits.

Si bé es poden produir col·lisions d'aquesta llibertat en molts àmbits, tant el Conveni europeu com la Constitució espanyola estableixen un seguit de possibles limitacions a la llibertat d'expressió; és a dir, concreten aquells espais que més fàcilment es poden veure afectats negativament per l'emissió de pensaments, idees o opinions. Concretament, a l'article 10.2 del Conveni es fa referència a la seguretat i l'ordre públic, la salut, la moral o la reputació, mentre que a la Constitució s'esmenten, a l'article 20.4, els drets a l'honor, la intimitat i la pròpia imatge, com també la protecció a la infància i a la joventut. Si bé és cert que no se citen tots els possibles espais de col·lisió, també ho és que es poden considerar especialment susceptibles de conflicte amb la llibertat d'expressió.

Hi ha una gran quantitat de sentències que fan referència als casos de col·lisió entre aquesta llibertat i els diferents àmbits limitadors esmentats expressament a la normativa convencional i constitucional. Cadascun d'aquests àmbits suposa un límit diferent a la llibertat d'expressió, major o menor. No obstant això, la jurisprudència europea i l'espanyola han insistit sempre que aquests límits s'han d'interpretar restrictivament, precisament per la posició prevalent de la llibertat d'expressió.¹⁴ D'això no es pot desprendre una prevalença absoluta davant dels altres drets, valors o béns jurídics, sinó que significa que, en els supòsits de col·lisió, s'haurà de ponderar quin dels dos

10 Cas Müller i c. Suïssa de 24 de maig de 1988.

11 En aquest sentit, es pot consultar Díez PICAZO, L. M. *Sistema de derechos fundamentales*. Civitas, 2a edició, 2005, pàg. 323.

12 En el cas del TC, aquesta doctrina s'explicita en les sentències, tal com ha quedat exposat. En aquest sentit, vegeu les SSTC 20/1992 i 240/1992. En el cas del TEDH, aquesta prevalença de les expressions que contribueixen a l'existència d'una societat democràtica no es formula expressament, sinó que es desprèn dels diversos casos concrets que ha dirimit el Tribunal europeu a les seves sentències. En aquest sentit, vegeu els casos Worm, de 1997; Karatas, de 1990; Sunday Times, de 1979; Handyside, de 1976, i Casado Coca, de 1994, on la major o menor rellevància de la matèria per a la conformació de l'Estat democràtic provoca una major o menor protecció de la llibertat d'expressió.

13 Entre moltes altres, STC 214/1991, FJ 6.

14 Aquesta interpretació necessàriament restrictiva, atesa la posició prevalent de la llibertat d'expressió, es recull, entre d'altres, al cas *The Sunday Times*, de 26 d'abril de 1979.

preval, tenint en compte que la llibertat d'expressió disposa d'una posició inicial de cert avantatge per la seva funció social. En definitiva, s'haurà de mirar de mantenir un equilibri just entre aquesta llibertat i els altres drets, valors o béns jurídics, considerant sempre que la llibertat d'expressió és una pedra angular en el sistema de drets per la seva connexió directa amb el procés democràtic.¹⁵

A més, les restriccions que es poden dur a terme a la llibertat d'expressió, no només han de tenir com a finalitat salvaguardar els béns jurídics recollits en els articles 10.2 del Conveni o 20.4 de la Constitució espanyola, sinó que, segons el Tribunal Europeu dels Drets Humans i el Tribunal Constitucional, han de ser mesures restrictives necessàries en una societat democràtica. El fet que la pròpia societat democràtica variï segons les circumstàncies provoca que no sigui possible automatitzar les col·lisions entre la llibertat d'expressió i altres drets, valors o béns jurídics. Això implica que s'haurà de procedir sempre a una ponderació i, en definitiva, a un judici de proporcionalitat que haurà de tenir en compte el conjunt de circumstàncies que envolten el cas.¹⁶

Si atenem la ponderació que ambdós tribunals han fet en el decurs dels anys en les seves sentències, se'n poden extreure algunes conclusions que delimiten més clarament l'àmbit de la llibertat d'expressió. És el cas de les opinions sobre personatges públics relatives a la seva professió, especialment quan es tracta de polítics en l'exercici de les

seves funcions públiques. Com s'ha deixat clar en moltes sentències,¹⁷ els drets individuals de les persones amb projecció pública tenen una menor resistència davant de la llibertat d'expressió i cedeixen amb més facilitat. Això és aplicable amb tota la intensitat quan es tracta de persones que ocupen càrrecs públics, precisament per la seva connexió amb el principi democràtic: han d'acceptar les opinions, encara que siguin adverses.

En aquest darrer sentit, la jurisprudència europea i l'espanyola han puntualitzat que les exigències de la societat democràtica fan que la llibertat d'expressió empari, no només pensaments, idees o opinions favorables o considerades inofensives, sinó també les que contrasten, xoquen o inquieten un Estat o un sector de la població.¹⁸ La llibertat d'expressió comprèn la llibertat de crítica, fins i tot quan pugui molestar, inquietar o disgustar,¹⁹ per la qual cosa empara també les opinions equivocades o perilloses, fins i tot les que ataquen el sistema democràtic mateix.²⁰

Per suposat, i com ho recorda també la jurisprudència europea i constitucional,²¹ això no significa que, atès el càrrec públic, aquestes persones quedin privades del dret a l'honor. I aquí hi entren en joc els delictes tipificats al Codi penal com a "calúmnies o injúries", amb uns perfils molt concrets i definits al dret penal, que també té en compte el caràcter de càrrec públic del subjecte al qual fa referència l'opinió.²² Què determinarà l'existència o no-existència de

15 L'expressió "pedra angular" ha estat emprada en diverses ocasions pel TEDH, com en el cas *Ligens*, de 8 de juliol de 1986, on se sosté que la llibertat d'expressió és la veritable "pedra angular dels principis de la democràcia i dels drets humans protegits al Conveni.

16 Són moltes les sentències del TEDH i del TC que han desenvolupat aquesta doctrina. Les més destacades es recullen en les citacions bibliogràfiques que s'han esmentat en notes a peu de pàgina anteriors relatives a la configuració jurisprudencial de la llibertat d'expressió al Consell d'Europa i a Espanya.

17 Vegeu el cas *Ligens*, de 8 de juliol de 1986, i l'esclaridora *STC 134/1999*.

18 Aquesta doctrina constant pot trobar-se en sentències com el cas *De Haes i Gijssels c. Bèlgica*, de 24 de febrer de 1997.

19 *STC 174/2006*, de 5 de juny, FJ 4.

20 *STC 176/1995*, d'11 de desembre, FJ 2.

21 Vegeu la *STC 336/1993*, FJ 5.

22 Aquest darrer apunt important es recull a la *STC 78/1995*.

responsabilitat penal? Fonamentalment, les expressions que no guarden una relació directa amb la crítica política que s'està duent a terme i els impropis que no afegeixen res a la idea-eix que es vol expressar.²³

A partir d'aquesta doctrina referida a l'expressió de pensaments, idees o opinions relatives a càrrecs públics en l'exercici de les seves funcions, els tribunals *ad hoc* hauran de dirimir si les expressions concretes, en el context en què s'emeten, poden encabir-se en el discurs públic o bé s'han de considerar calumnioses o injurioses. El caràcter de crítica política de l'opinió reforça la posició de la llibertat d'expressió. Tanmateix, les expressions no directament relacionades amb aquesta crítica política o els insults concrets que n'estiguin desconnectats han de ser considerats clarament fora de l'àmbit protegit per la llibertat d'expressió.

Arribats aquí, i encara dins de l'anomenada crítica política especialment protegida en el marc de la llibertat d'expressió, convé fer una precisió. Ja s'ha destacat en diverses ocasions la importància que cal donar al reconeixement normatiu i jurisprudencial que s'ha atorgat a la llibertat de creació artística. Com s'ha pogut comprovar, tant la Constitució espanyola com la jurisprudència del Tribunal Europeu dels Drets Humans han creat un espai propi per a aquesta manifestació de la llibertat d'expressió. Això resulta especialment rellevant per a les expressions artístiques de tot tipus que fan una crítica política, com ara programes televisius, de ràdio, còmics, vinyetes, etc. Si bé és cert que també es troben sotmesos als límits de la normativa penal en els termes descrits anteriorment, estan protegits no només explícitament, sinó també especialment protegits per la normativa i la jurisprudència europea i l'espanyola sobre la llibertat d'expressió.

Què succeeix quan aquestes expressions artístiques no fan crítica política, sinó que critiquen altres temes d'interès públic? En aquest cas, aquestes expressions també es

troben plenament protegides per la llibertat d'expressió, concretament per la llibertat de creació artística. Malgrat la seva prevalença davant d'altres drets, valors o béns jurídics, no serà tan potent com en el cas de la crítica política. Tanmateix, també aquestes expressions tenen un límit. Com ha concretat la jurisprudència europea i l'espanyola aquest límit? Afirmit que la llibertat d'expressió no empara l'anomenat "discurs de l'odi", és a dir, el que es desenvolupa en uns termes que suposen una incitació directa a la violència contra els ciutadans o contra determinades races o creences.²⁴

El terme *incitació* és cabdal en aquest punt, i així ho ratifiquen altres textos normatius, com ara l'article 22 del Pacte internacional de drets civils i polítics, que prohibeix l'apologia de l'odi nacional, racial o religiós que constitueixi una incitació a la discriminació, l'hostilitat o la violència. En aquesta mateixa línia, la recent Decisió del Consell Europeu relativa a la lluita contra el racisme i la xenofòbia determina que tots els països membres hauran de castigar la incitació pública a la violència o a l'odi que s'exerceixi mitjançant la distribució o la divulgació de pamflets, dibuixos o altres materials dirigits contra un grup de persones o contra un membre d'un grup definit per la seva raça, color, religió, descendència o origen ètnic o nacional.²⁵ En definitiva, la llibertat d'expressió protegirà les creacions artístiques que critiquin, fins i tot obertament, matèries o persones que tinguin una rellevància pública, sempre que no incitin a l'odi. Qualsevol restricció a aquestes creacions vulnerarà la llibertat d'expressió.

23 Vegeu la STC78/1995, FJ 4.

24 Cas Gündüz c. Turquia, de 4 de desembre de 2003, i Erbakan c. Turquia, de 6 de juliol de 2006.

25 Convé precisar que l'article 607.1 del Codi penal vigent ha estat impugnat davant del Tribunal Constitucional perquè considera que vulnera la llibertat d'expressió, ja que sanciona que qualsevol mitjà difongui idees o doctrines que neguin o justifiquin els delictes de genocidi. Aquesta impugnació abona la necessitat que existeixi incitació a la violència per tal que l'expressió no es trobi emparada per l'apartat a de l'article 20.1 de la Constitució

Bibliografia

- BACIGALUPO, E. "Colisión de los derechos fundamentales y justificación en el delito de injuria". A: *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 20, 1987, pàg. 22-49.
- BARENDT, E. *Freedom of Speech*. Oxford: Clarendon Press, 1992, reimpressió amb addicions, 344 pàg.
- BASTIDA FREIJEDO, F.; VILLAVARDE MENÉNDEZ, I. *Libertades de expresión e información y medios de comunicación. Prontuario de jurisprudencia constitucional 1981-1998*. Pamplona: Cuadernos Aranzadi del Tribunal Constitucional 1, Aranzadi, 1998, 308 pàg.
- FERNÁNDEZ SEGADO, F. "La libertad de expresión en la doctrina del Tribunal Europeo de Derechos Humanos". A: *Revista de Estudios Políticos*, núm. 70, octubre-diciembre de 1990, pàg. 93-124.
- LESTER, L. "Private lives and public figures: freedom of political speech in a democratic society". A: *Communications Law*, vol. 4, núm. 2, 1999, pàg. 43-50.
- LOVELAND, I. *Political libels. A comparative study*. Oxford-Portland Oregon: Hart Publishing, 2000, 190 pàg.
- MAHER, G. *Freedom of speech: basis and limits*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag Wiesbaden GMBH, 1986, 70 pàg.
- MARSHALL, W. P.; GILLES, S. "The Supreme Court, the first amendment and bad journalism". A: *The Supreme Court Review*, 1994, pàg. 169 i seg.
- MELTZER, D. "Toward a new standard of liability of defamation in fiction". A: *New York University Law Review*, novembre de 1983, vol. 58, pàg. 1115-1156.
- MUÑOZ MACHADO, S. *Libertad de prensa y procesos por difamación*. Barcelona: Ariel, 1988, 199 pàg.
- NIMMER, M. B. *Freedom of speech. A treatise on the theory of the first amendment*. Nova York: Matthew Bender, 1987.
- PECES-BARBA, G. "Crisis del discurso clásico sobre la libertad de expresión". A: RAMÍREZ JIMÉNEZ, M. (pres.). *El derecho a la información*. Saragossa: Libros Pórtico, 1994, pàg. 79-86.
- POST, R. C. "The constitutional concept of public discourse: outrageous opinion, democratic deliberation, and *Hustler Magazine v. Falwell*". A: *Harvard Law Review*, vol. 103, núm. 3, gener de 1990, pàg. 601-686.
- SALVADOR CODERCH, P. (dir.). *El mercado de las ideas*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales, 1990, 549 pàg.
- SOLOZÁBAL ECHAVARRÍA, J. J. "Aspectos constitucionales de la libertad de expresión y el derecho a la información". A: *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 23, maig-agost de 1988, pàg. 139-155.
- SOLOZÁBAL ECHAVARRÍA, J. J. "La libertad de expresión desde la teoría de los derechos fundamentales". A: *Revista Española de Derecho Constitucional*, núm. 32, maig-agost de 1991, pàg. 73-113.
- STERN, P. G. "A pluralistic reading of the first amendment and its relation to public discourse". A: *The Yale Law Journal*, vol. 99, núm. 4, 1990, pàg. 925 i seg.
- VIVES ANTÓN, T. "La libertad de expresión e información: límites penales". A: RAMÍREZ JIMÉNEZ, M. (pres.). *El derecho a la información*. Saragossa: Libros Pórtico, 1994, pàg. 112-119.